

ЮРІЙ ЦИГАНЕНКО.

„БРОШЮРЫ ПРЕСТУПНОГО СОДЕРЖАНИЯ“.

Заборона брошюри В. І. Василенка в 1914 р.

В архіві кол. полтавського жандарського управління єсть справа під назвою: «Дознанне о распространении среди крестьянского населения Полтавской губернии Переясловского уезда брошюр на малорусском языке преступного содержания». Началось 16 мая 1914 г. Кончилось 24-го сентября 1914 года (Архів 1, зв'язка № 107, справа № 1667).¹⁾

Починається справа повідомленням полтавського губернатора до нач. ж. упр. 16-го травня за № 812 про те, що до земського начальника 2 розділу Переяслівського повіту з'явився козак с. Старого, Rogozivської вол., Єгор Гаврилович Курилко і дав книжку В. І. Василенка «Вжитки селянські по Полтавщині». Цю книжку роздавав селянам агроном, що одвідав село Старе двічі. «Сообщая об этом Вашему Высокоблагородию—говориться у листі,— прошу просмотреть прилагаемую при сем книжку и не отказать в переводе на русский язык тех мест сочинения, которые наиболее отличаются тенденциозным содержанием, о последующем же уведомить с возвращением приложения».

19-го травня губ. ж. упр. надсилає листа до помічника нач. ж. у. по Луб., Золот. і Переяслівському повітах і пропонує перекласти російською мовою ті місця, що здаються тенденційними.

Проте в цей самий день помічник начальника ж. у. зазначених повітів повідомляє, що книжки привіз невідомий чоловік, що звав себе агрономом Тепцовим; ці книжки він передав писареві Андрію Івановичу Ємелянєнкові, який без дозволу начальства розповсюджував їх. Далі знов оповідається, що до земського начальника прибув козак Курилко, щоб дістати документи для поїздки в Сибір ходаком, і ось він вийняв з кишені книжку, а письменник Бабак помітив, що книжка написана «малорусским языком», і запитав що то за книжка. Той відповів, що то книжка про буряки, як їх орати, але придивившись до неї, Бабак побачив, що це книжка Василенка зазначеної вище назви, де є й такі вирази: «Мужича правда колюча, а панська на всі боки гнуча». Тоді Бабак передав її земському.

До цього листа потім додано нового листа, що в ньому сповіщав помічник нач. ж. у. про те, що дійсно в Переяславі живе агроном Тепцов, але-ж не встановлено, чи він привозив книжки. Що-ж до писаря Ємелянєнка, то його вже земський звільнив з посади. Відомості про справу збираються й далі. Цей лист також датований 19-м травня і позначений як додаток до попереднього.

Далі, 21-го травня, полт. ж. у. повідомляє свого помічника про те, що, як це видно з листа, одержаного від переяслівського повітового справника, до 1912 р. переяслівська повітова управа мала брошури «на малорусском наречии» з полтавського земства, а далі вона самостійно виписувала літературу з харківського с.-г. т-ва, де була й брошура «Вжитки селянські по Полтавщині» Василенка: Ці видання виписувалися з рекомендації агронома Тепцова, що йому в свою чергу рекомендував полтавський агроном Юрій Юр. Соколовський, але-ж дійшла брошура до с. Старого з розпорядження агронома Бариншільського уч. Мик. Павл. Ястрженського.

¹⁾ За вказівку на неї й інформації складаю щирю подяку В. О. Щепотьєву.

Далі не маємо листів аж до 3-го липня. Цим числом датовано лист помічника нач. ж. у., що в ньому маємо те-ж саме, що й у попередньому листі повітового справника, а крім того таке: «звиду того, що брошура «Вжитки селянські по Полтавщині» содержит в себе в некоторых местах страниц безусловно выражения антиправительственного характера, по настоящему делу мною 2-го сего июня возбуждено формальное в порядке 1035 ст. уст. уг. суд. дознание по признакам преступления, предусмотренного 129 ст. угол. улож.». Затримка розслідування цієї справи сталася тому, що довелося витратити майже цілий місяць на переклад цієї брошури російською мовою.

27-го липня помічник ж. у. повідомляє полт. ж. у., що слідство в справі розповсюдження брошури Василенка вже скінчено; за винних у цій справі треба вважати губ. земство та агронома Соколовського, що складав список книжок для читання селянам. Але-ж Соколовський складав список ще до 21-го лютого 1913 р. і тому він карі не підлягає силою 5 арт. XVIII відд. высочайш. указа. Тенцов не винен. Тому-то справа передається «на прекращение». «При чем, приговораю, что Ю. Соколовский известен вашему управлению как лицо неблагонадежное в политическом отношении и что по его списку брошюры «Вжитки селянські по Полтавщині» противоправительственного содержания по всей вероятности выписывались не одной переславской земской управой, а всеми уездными земскими управлениями губернии; брошюра же «Вжитки селянські по Полтавщині» как противоправительственного содержания по моему мнению подлежит изъятию из обращения».

12-го серпня начальник полт. ж. у. повідомив департамент поліції, що згідно з постановою «губ. совещания» від 10-го серпня «в силу 5 ст. XVIII отд. высочайшего указа и отсутствием признаков преступления дальнейшим производством прекращено». Такі самі повідомлення надіслано й до прокурора губ. окр. суда та до помічника нач. ж. у. Лубенського повіту.

Закінчується справа листом полт. ж. у. до полт. губернатора з постановою «губ. совещания» про те, щоб перевірено, чи немає в інших земельних книгозбірнях цієї брошури, і якщо є, то щоб її знищити. На цьому й закінчується цікава для нас справа.

Василенкову брошуру «Вжитки селянські по Полтавщині» видало ще 1906 року в Петербурзі «Благотворительное Общество издания общепользных дешевых книг». Василенко розповідає в цій п'ятикопійчаній книжечці про економічні нестатки селян Полтавщини. Він подає тут числові дані щодо володіння землею різних соціальних груп суспільства, зазначаючи що майже третина всіх земель на Полтавщині належить панам, духовним і кушцям, проте-ж кількість населення цієї групи досягала лише $\frac{1}{30}$ частини загального числа населення Полтавщини. На одного господаря цієї категорії хліборобів припадає пересічно 225,5 дес. землі тим часом як решта населення селян мають пересічно на господаря лише 4,1 дес. землі. Це є головною причиною селянських злиднів на Полтавщині. Селяни не мають де засівати хліба в такій кількості, щоб його вистачало до нового врожаю, і тому їм доводиться систематично голодувати. Селяни тоді мають удаватися за орендою до багатіїв, але-ж ці останні віддають тільки ту землю, що вже знеслена, виснажена, бур'яникувата, солонцювата, або взагалі мало придатна для хліборобства. Все це надзвичайно кепсько впливає на добробут селянства: частина з них не забезпечена насінням на засів, частина не має змоги дохарчуватися до нового врожаю, хоч і користується орендовою землею, частина збулася вже худоби, а є й такі, що остаточно зневірилися й сіли на дно, збувшись останнього майна, тай стали харцизяками, або зайдиголами.

Далі автор говорить про те, що земство, довідавшись про такі тяжкі вжитки наших селян, раде було заснувати земський банк, щоб допомагати безземельним та малоземельним селянам, але-ж цьому на перешкоді став ко-

ронний уряд, що заснував свої банки: в 1883 р. «крестьянський», а в 1885 р. дворянський. «Щиру правду кажучи»—зазначає Василенко,—«крестьянський та дворянський банки—одного кодила, одним миром мазані, одним духом на-тхнені, керує ними одна рука, замшляє одна голова—одностайно вони й пань-каються: дворянський—підкується найдешевше зарятувати панам грошей в позикку під заклад земель та пригадує ще й понуски до платежу процентів; а крестьянський—радо допомагає, панству ж таки, дорогше продати землю—коли хто добришкався до краю, що вже неминуче мусить землі збутись з запомогою банка, щоб не понустити насправжки в продаж з «публичного торгу» (з молотка)»¹). Таким чином і ці установи є допомогою лише багатим і шкодою для бідних. Утворюється баришнування землею, так-би мовити спекуляція нею, а це все відбивається на вжитках селянських.

Все це наводить автора на ту думку, що «пора силою закону нерухомо встановити розуміння, що можливо продавати й купувати не землю,—нерухомий грунт, а виключно право на вживання доходу з землі»²). Це право користування землею слід дати тим хліборобам, що власними руками обробляють її, верховне-ж право влади землею має належати «суспільності на-родовій».

Закінчується брошура повідомленням про те, що мовляв з'явилася царська воля впорядити конституційний лад. При цій нагоді виникає надія на те, що обранці народні подбають за інтереси своїх виборців. Державна дума має висловити гадки про відповідний неминучим потребам етапу хліборобського устрій запомогою й добитись скасування беззаконного володарства капітала над предковичним ратаєм—хліборобом»³).

Такий зміст цієї розмови. Книжка розрахована на селянського читача, і тому має популярний виклад. Автор подає чимало статистичного матеріалу, що ілюструє його висновки про вжитки селянські. Що до мови, то вона пересипана силою українських прислів'їв та приказок. Говорячи, наприклад, про бідування селян від нестатків земельних, Василенко подає такі приказки: «багаті на латки та на дрібні сльози», «живе собі—не втік не піймав, а як бог дав», «часом з квасом, порою з водою» і багато інших.

За спіграфа до свого твору автор узяв приказку «Мужича правда колюча, а панська—на всі боки гнуча». Ця приказка звернула ото на себе увагу жандарів.

За нинішні «тенденціозные» місія цієї брошури треба, очевиднож, вважати ті місія, де гостро критикується діяльність банків: «крестьянського» та дворянського. Та й узгалі брошура розплющує очі читачеві і досить яскраво малює перед ним картину бідацького життя українського селянства Полтавщини на початку ХХ століття. Наша художня література саме в цей час змальовує в художніх образах той соціальний процес, що відбувається на селі—процес обезземелення і пролетаризації селянства, а Василенко у напівхудожній формі дає науково-популярний нарис сучасного становища селянства, вказуючи й на конкретні економічні причини цього тяжкого становища.

Зі справи жандарського розслідування бачимо, що тут шукали слідів мандрування цієї книжки. Згадано, що полтавський агроном Ю. Ю. Соколовський склав покажчика книжок для селянського читання, де показано й Василенкову брошуру. Цього покажчика склав Соколовський, за повідомленням помічника нач. ж. у., перед 21-м лютом 1913 року, але коли саме—невідомо.

Справді такого покажчика видало полтавське губерське земство, але-ж дати видання його не зазначено й на самому виданні. Цей покажчик має

¹) Василенко, «Вжитки селянські по Полтавщині», СПб. 1906. С. 26.

²) Там само, с. 35.

³) Василенко. Вжитки, с. 39.

таку назву: «Список популярных книг по разным отраслям сельского хозяйства. (Составил применительно к условиям Полтавской губернии губернский земский агроном Ю. Ю. Соколовский)».

У покажчиків Соколовського з українських книжок позначено такі: 1. «Розмова про сільське хазяйство» Чикаленка, кн. I, II, III, V. 2. «Озимі—жито та пшениця». Сост. агр. В. Я. Дем'яно. 3. «Про городину»—Степовика. 4. «Про піски Полтавщини та їх роздроблювання»—О. Мицюка. Василенкова книжка «Вжитки...» у цьому покажчику не значиться, і тому твердження жандарів про це є неправдивим.

Хоч книжка й змальовує дійсний стан речей на Полтавщині, і хоч вона ще в 1906 року продавалася в книгарнях, але-ж тепер, у 1914 році, в році золотного ювілею Шевченка, який є надзвичайно яскравим покажчиком глибоких заходів російських чорносотенців, щоб оганьбити пам'ять великого письменника України і взагалі придушити вкраїнський національно-революційний рух,—у цьому році її брошура Василенка здалася «блюстителю порядку» небезпечною і викликала заборону її.

S O M M A I R E

V. Naoumenko, Fragment d'un poème sur Kotchoubey d'un auteur inconnu (de l'année 1828) (p. 1). **D. Hrachovetsky**, Nouveaux documents pour biographie de I. P. Kotlarevsky (p. 10). **J. Eisenstock**, G. F. Kvitka et M. P. Pogodin (sur l'histoire des relations littéraires) (p. 12). **V. Miyakovsky**, Les hommes des années 1840 (les membres de la Société Cyrille-Méthode et leur correspondance) (p. 33). **P. Abramovitch** et **V. Hnatuk**, Encore sur Guinch. Notes biographiques et bibliographiques (p. 99). **A. Kozatchenko**, L'histoire du mouvement libéral en Ukraine des années 1840 (L'affaire Zakrevsky) (p. 103). **I. Mandziuk**, Pages interdites dans la «Description statistique du gouvernement de Kiev» de I. I. F'oundoukléy (p. 107). **M. Vozniak**, L'exil de Pierre Efimenko au gouvernement d'Archangel (Sa correspondance avec Alexandre Konissky) (p. 110). **E. Rudnytsky**, L'affaire des «costumes khlopomanes» (Affaire d'Amos Svydnytsky, frère d'Anatole Svydnytsky) (p. 122). **S. Roussova**, Mes souvenirs (des années 1861—1879) (p. 135). **M. Kistiakivsky**, Dragomanov à Florence (p. 176). **S. Egonova - Chtcherbyna**, L'association des Ukrainiens d'Odessa à la fin des années 1870 (Souvenirs) (p. 189). **S. Bouda**, L'exil de M. B. Kovalevsky (Article inédit et lettres de M. B. Kovalevsky) (p. 200). **A. Nazarevsky**, Le jubilé de l'Université de Kiev et les protestes des étudiants en 1884. (p. 224). **Ivan Franko**, «Au sommet». Ouvrage inédit de l'année 1880 (p. 251). **K. Koperjynsky**, Pour l'histoire de la censure et du texte des oeuvres de M. Kotsiubynsky: «La dernière pièce d'argent» («Piaty zlotnyk») et «À discretion» (p. 273). **A. Douthynsky**, Le Parti Révolutionnaire Ukrainien (RUP) au gouvernement de Poltava d'après les documents des archives des années 1901—1905 (p. 283). **B. Cheveliv**, L'adresse de l'Association des Ukrainiens de Tchernihiv à la Diète Finlandaise en 1905 (p. 321). **J. Tsiganenko**, „Brochures de contenu criminel“ de B. I. Vasilenko de l'année 1914 (p. 324).

Поправки: на с. 88, прим. 51 треба читати: Навроцький, Олександр Олександрович; прим. 52: Гулуб, Олександр Данілович.